

Tudománypolitika
a menedzserizmus, etatizmus és populizmus metszéspontjában
avagy fejezet az autonómia-vesztések XXI. századi történetéből

Fábrí György

Az Eötvös Csoport felkérésére 2019. március 6-án tartott előadás írásos, szerkesztett változata. kézirat

Mondandóm a tudományművelés- és tudás-átadás nyugati tradíciójában formálódott **akadémiai autonómia rezignált védelmét képviseli**. Az autonómiát mint a leginkább produktív és a tudomány társadalmi missziójában nélkülözhetetlen kutatás-fejlesztési tényezőt mutatja be, jelenleg zajló visszaszorítását azonban nem elsősorban az aktuális személyi-politikai törekvésekkel magyarázza.

***

Több évtizedes, alapvetően ideológiai és ezen keresztül társadalomszerveződési folyamatok eredője az akadémiai szféra ma világszerte tapasztalható technicizálódása, „népakarat” alá vonásának kísérlete és finanszírozási kiszolgáltatottsága. A tudomány társadalmi percepciójában politikai determinációjú elmozdulás figyelhető meg, ami a civil támogatottságot csökkenti s így a pártpolitikai alapú hatalomszerveződés mozgásterét bővíti.

A magyar helyzet sajátossága **a menedzserizmus, etatizmus és populizmus találkozása a tudománypolitikában**. Ráadásul magabiztos hatalmi háttérrel felerősödött ennek az iránynak cselekvőképessége – miközben az akadémiai világban is tapasztalható az államhatalomtól független intézmények és értelmiségi gondolkodás gyengesége, az együttműködés-kultúra hiánya.

A tudományművelés szabadsága és tudományos (egyetemi) autonómia a középkori és újkori tudomány több évszázados történetében formálódott eszmévé, szemben a fenntartók városi, állami vagy éppen egyházi hatalmával. Főként a Felvilágosodás nyomán stilizálódott ez a történet a szabadon gondolkodó tudós (pl. Galilei eszményítése) és az elnyomó ideológiájú egyház konfliktusaként, miközben már az eredet-történetben is sokkal összetettebb viszonyrendszer határozta meg a tudósok szakmai és ideológiai mozgásterét, különösképpen pedig az egyetemi közösségek és a városok vagy éppen tudományos társaságok viszonyát.

A tudományos kutatás szabadsága ma is többféle szinten értelmeződik. A jogi és egyetem-szociológiai szakirodalom megkülönbözteti az egyén (tudós, professzor) autonómiáját az intézmény autonómiájától, felhívva a figyelmet, hogy ezek helyenként össze is ütközhetnek (pl. a professzorok kurzus-meghirdetési joga az intézményi elvárásokkal vagy éppen minőségbiztosítással) vagy a rugalmas alkalmazás és a tenure-rendszer konfliktusában.. Az autonómia mindettől különböző dimenziója a tudományos intézmények/egyetemek önigazgatása, s különösen az abban való tudósi részvétel

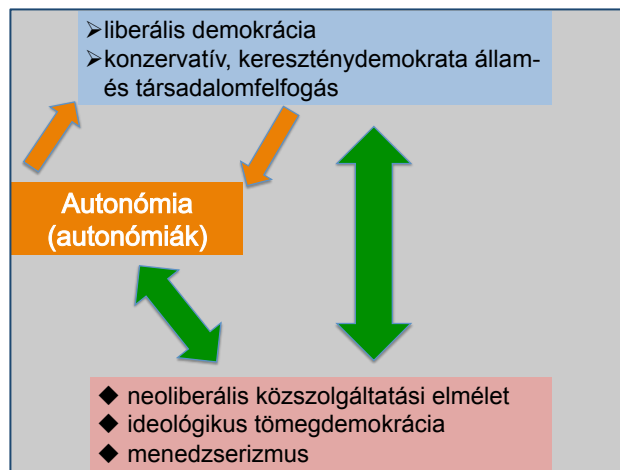
kérdése. (Az USA-ban és az Egyesült Királyságban, különösen a finanszírozásról döntő processzusokban ez nem jellemző, a kivételek – pl. Oxford, Cambridge – a tradíciókból erednek.) A tudományos autonómiának különleges jellegzetessége a munkaadóra illetve a munkaadói háttérrel adó intézményrendszerre való kritikai reflexió jogának határai, amelyek a magánszféra vagy az állami igazgatás munkahelyeiben teljesen ismeretlen. Az pedig szintén feszültséghez vezet, amikor egy tudós a társadalmi nyilvánosságban fejt ki véleményét, s nem mindegy az sem, hogy a saját szakterületéhez ez milyen szorosan kapcsolódik (Bertrend Russel vagy Arnold Toynbee ennek ilyen esetek kapcsán vesztette el egyetemi állását.) Nem véletlen tehát, hogy akár az angolszász (pl. Robbins-jelentés /1963/, Nolan Bizottság /1996/ az UK-ban, az USA-ban a Sweezy vs New Hampshire /1957/ és a Minnesota State Board for Community Colleges vs Knight /1984/ ügy), akár a német (pl. a Német Alkotmánybíróság 1973-as Hochschulurteil-je) érvelések és újraértelmezések tárgya a kérdéskör.

Mai hivatkozásaink mégis erre a klasszikus eszmére támaszkodnak, de gyakran figyelmen kívül hagyva az elmúlt három-négy évtized fejleményét, ami ennek az autonómiának a fokozatos visszaszorítását hozták. A tudományos autonómiának az ellenfelei is rendszerszerűen jelentek meg a XX. században. Az ideológiai indoktrinációt használó államhatalom, az ideologikus tömegmozgalmak, a tömegmédián alapuló demokráciák és egyes társadalmi mozgalmak normarendszerei eleve vitatták, vitatják az autonómia jogosultságát. Ezekkel szemben ugyanakkor érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a tudomány szabadsága és művelésének autonómiája nem politikaelméleti vagy társadalomszerveződési kérdés. Ugyanis, bár az autonómia politikai-igazgatási térben fogalmazza meg a tudományos működés státuszát, érvényes és szükségessége nem politikai elvekből következik. John Stuart Millre visszautalva, az igazság keresése számára hosszú távon egyedül az autonómia a megfelelő szerveződési forma, tehát a tudományos intézményekben zajló tevékenységgel inherensen kapcsolódik egybe a tudomány szabadság elve. Polányi nevezetes gondolatmenete a tudományművelés civilizációs erejéről is ide kapcsolódik: a szabadság és rend, az innováció és hagyomány társadalmi egyensúlyához a tudomány világának belső dinamikáját vegyük alapul, mivel ez nem csupán analógia, hanem a nyugatias társadalom egyik leginkább determináló, identifikáló alrendszerének a realitása is. (Ez az érvelés gyümölcsözőbbnek tűnik, mint a tudomány technológiai eredményeire való támaszkodás, lévén utóbbi öndestruktív is lehet a tudomány nem-haszonelvű felfogásai számára.)

Mégis, azt tapasztaljuk, hogy a nyugati világban mindenütt a tudományos intézmények autonómiájának lejtmenetét észrevételezi a tudományos közösség. A folyamatban együtt, gyakran egymást erősítve van jelen a különféle társadalmi ideológiai elvárások és normák megjelenése az egyetemeken, a politikai osztályok etatista hajlama, és különösen a szakirodalomban „menedzserizmusnak” nevezett jelenség. Ez a neoliberális, monetarista és modernista társadalomképek főáramával vált dominánssá, ami természetesen szembenáll a középkorias autonómia-elvvel. Unalomig ismételt kulcsszavai:

hatékonyság, elszámoltathatóság, hasznosság, professzionalizmus, közpénzek és/vagy magánpénzek felelős kezelése, vagy éppen a különféle egyetemi rankingek fetiszizálása.

Összefoglalva és társadalomelméleti keretbe helyezve tehát, mind a liberális demokrácia, mind az ezt alkalmazó konzervatív, kereszténydemokrata állam- és társadalom-felfogás (szubszidiaritás!) az autonómiák (közösségi-helyhatósági, szakmai, egyházi, média, s köztük kiemelten is a tudományos-egyetemi autonómia) elvét képviseli. Ezzel és ezekkel szemben érvényesíti állami rásegítést alkalmazva a neoliberális közszolgáltatási ideológiát az ideologikus tömegdemokrácia a „menedzserizmus” elvárásának megvalósításakor.

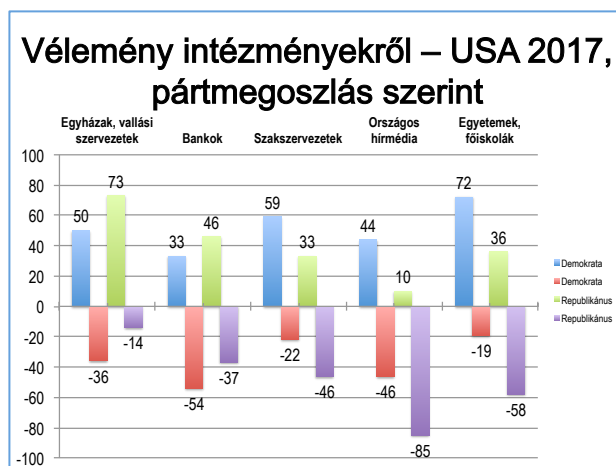

A Magyarországon jelenleg eszkalálódó tudománypolitikai konfliktusban is domináns ez az alapmotívum, ami legalább két évtizede jelen van a hazai kutatás-szervezetekkel kapcsolatos politikai törekvésekben, átívelve a pártpolitikai választóvonalakon. Amikor a rákosista hatalom 1949-ben Gerő Ernő vezetésével úgy döntött, hogy a Magyar Tudományos Tanács helyett a Magyar Tudományos Akadémia szervezeti keretében építi ki a kutatóintézeti hálózatot, egyúttal hatósági-igazgatási jogokat is adott az MTA-nak, a rendszerváltás kori egyetemi reform pedig jelentős autonómiákat épített ki az egyetemek számára is (a gazdasági önállóság csekély háttérét biztosítva). Azonban a magyar (gazdaság)politikai osztály a nyolcvanas évektől kezdve a kétezres évek végéig (Fekete János / Bokros Lajos / Kóka János / Parragh László), megtámogatva a „progresszív értelmiség” fellépéseivel, töretlenül igyekezett a menedzserizmus érvényesítésével. Így azután az Akadémián (és *akadémián*) belüli menedzseri reformot megvalósító Pálinkás-program hatékonyság-elvű és centralizáló lépései nem voltak elegendőek az etatista logika számára, hiszen megőrizték az intézményi autonómia több elemét is. Ezzel szemben az *akadémián* kívülről eredő és kintről irányítottan működő menedzserizmus jött létre a legnagyobb magyar kutatási kapacitás szervezetében: az egyetemi kancellári rendszer (aminek bírálatakor bő fél évtizeddel ezelőtt nem tudatosítottuk, hogy itt az angolszász egyetemi irányítási rendszer adaptációjáról, tehát nem csak magyar politikai törekvésekről hanem a menedzserizmus térnyeréséről van szó.) És abban az egyetem-ellenes ideológiai/politikai kampányban, ami mindezt kísérte, ugyancsak gyakran a menedzserizmus szempontjait kérték számon az egyetemi közösségektől.

Mostanára bontakozott ki a magyar tudománypolitika Akadémia-konfliktusának sajátossága: míg a kétezres évek közepén az SZDSZ-es politikusok Akadémia-ellenes nekibuzdulása kellő hatalmi háttér híján megtört az akadémiai ellenálláson, ma egy ellensúly és önmérséklet nélküli kormányzati hatalom viszi tovább a centralizáló, menedzser-központú irányzatot. A kölcsönösen gyanakvó viszonyulások és helyenként saját magukban is önellentmondásos lépések radikalizálódása semmiképpen sem a konstruktivitás felé vitte az alapkonfliktust (a 2014 óta fennálló K+F irányítás még további centralizálása *versus* a akadémiai közösségi tudományirányítás megmaradt intézményrendszere). A kormányzat ilyen törekvéseivel szemben az akadémiai pozíciókat védők az elmúlt hónapok során helyenként az érvelésekben és néhány (tudomány)politikai lépésben a nemzetközi szinten is megfigyelhető típushibákat vétették. Oka lehet ennek a hatalmi nyomás okozta feszültségek és jogos egzisztenciális-szakmai félelmek mellett az is, hogy nem tudott érvényesülni a (tudomány)politikai professzionalizmus, hiányzott a szilárd elvi pozíció, a konszenzusos intézményi akarat. Külön figyelmet érdemel a magyar akadémiai elit-értelmiség körében többségben lévő konzervatív világnézeti beállítottságú csoportok és személyiségek tudománypolitikai mozgása. Ők korábban meg tudták védeni a hagyományos akadémiai pozíciókat, szemben a baloldali „innovátor” kormányokkal és a „progresszív” értelmiségi körök támadásaival is. Így nem számoltak azzal, hogy **éppen az általuk támogatott kormányzati hatalom számára súlytalanodtak el.**

Ebben mutatkozik meg az a világtrend, ami nálunk érvényesül talán a leginkább sikeresen: a populizmus felemelkedése. A (tudományos) racionalitáshoz és a tények ezen hivatkozási háttérre való vonatkoztatásához való viszonya ennek a *Zeitgeist*-nek közismert, azonban a tudományos autonómiát és ebben az akadémiai elit-intézmények és –értelmiség mozgásterét sokkal inkább a hatalmi legitimációs logikája érinti. Egyszerűen fogalmazva: amikor a jobboldali populizmus a népfelsgre, az általános választások szavazatszámaira, a korlátlan demokráciára hivatkozik, akkor érvényteleníti a (tudományos) autonómiák legitimáló tényezőként való figyelembe vételének elvét. Másképpen: miért lenne érdekesebb egy akadémikus véleménye mint egy laposföld-hívő focistáé, hiszen az állampolgári jogegyenlőség (és a szavazatok összeadásából adód választási eredmények) alapján mindkettő ugyanannyit ér?

Emellett a politikai-ideológiai orientációk is minden korábbinál erőteljesebben határozzák meg a tudományos világról alkotott közvélekedést: például a Pew Research felmérése szerint 2017-ben drámai mértékben negatívabb volt a republikánus szavazók véleménye az egyetemekről, mint a demokrata szavazóké az USA-ban.

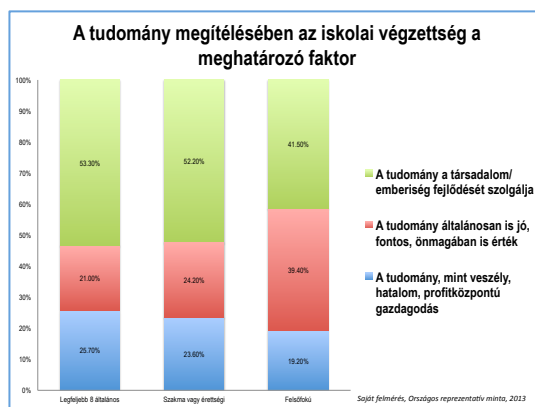
De saját kutatásaink a tudomány és felsőoktatás percepciójáról is azt mutatták, hogy például 2012-es egyetempolitikai viták és megmozdulások után nagyon erősen megoszlott a társadalom véleménye mindezekről. (Az átpolitikálódásnak és a tudományos racionalitás érvényének a másik, baloldali irányú megkérdőjelezése a posztmodern és szociálkonstruktivista ideológiai áramlatok hulláma és a hozzájuk kapcsolódó, egyre radikálisabb identitáspolitikák valamint *trigger warning*- és *safe space*-jellegű infantilizálásai az egyetemi világnak, de ezek magyarországi jelenléte még nem meghatározó, ezért nem szükséges itt kitérni rájuk. Azt az összefüggést azonban érdemes megemlíteni, hogy milyen közvetlen kapcsolat van a *post-truth altrightos* ideológia megalapozásában ezeknek a relativista felfogásoknak.)

De miért lényeges egyáltalán a tudomány társadalmi percepciójára figyelni? Elsősorban azért, mert a most sokak által mégoly improduktívnek tételezett intézményrendszeri változások után sem nagyon valószínű az *armageddon*, tehát lesz magyar tudományos élet. Az újraképzésben, egy esetleges konzervatív-liberális fordulatban reménykedve sem hagyható figyelmen kívül a populizmus utóhatása, ezért szükséges a „néphez fordulás”, másképpen: a társadalom mérvadó számosságú részével kommunikációs közösséget építeni.

Elvileg lenne mire építkezni: a tudomány és tudás-intézmények iránti bizalom kutatásaink alapján kiemelkedő, a tudomány világában való jártasság nemzetközi összehasonlításban meglehetősen jó.

Bizalmi index			
	2004	2006	2013
egyetemek	NA	NA	3,13
MTA	3,43	3,09	3,09
alkotmánybíróság	3,08	2,97	2,74
Európai Bizottság	NA	2,86	NA
Közársasági elnök	2,98	2,82	2,67
ügyészségek	NA	2,79	NA
Magyar Nemzeti Bank	NA	2,79	NA
helyi önkormányzat	2,81	2,76	2,71
Magyar Televízió (2013: közszolgálati média)	2,82	2,67	2,38
bíróságok	2,78	2,66	2,65
Magyar Rádió (2013: közszolgálati média)	2,89	2,64	2,38
rendrség	2,67	2,6	2,63
hadsereg	2,58	2,53	2,6
egyházak	2,49	2,4	2,51
napilapok	2,59	2,39	2,22
kereskedelmi média	NA	NA	2,24
parlament	2,34	2,21	2,21
kormány	2,32	2,07	2,18
szakszervezet	2,01	2,06	2,06
kereskedelmi bankok	2,44	2,34	2,03
biztosító társaságok	2,1	2,11	2,04
politikai pártok	1,9	2,02	1,9

A tudomány megítélésében az iskolai végzettség meghatározó faktor, tehát van bázisa a tudomány-ellenes politikának éppúgy, mint a tudomány autonómiáját elfogadó megközelítéseknek.

A tudomány persze nem kell, hogy választásokon induljon, de a választásokra alapozott hatalom számára akkor lesz fontos a tudomány ügye és eltűrendő a tudomány autonómiája, ha mérvadó számosságú választó támogatja ezeket az elveket. Ehhez viszont ma nincs más út mint hatékonyan megjeleníteni a tömegmédiá szinterein. Szükségesek a tudományos sztárok, akik a tudományos eredményeket hozzák közelebb (többek között Csányi Vilmos, Vizi E. Szilveszter, Kroó Norbert, Kiss László, Barabási-Albert László, Falus András akadémikusok ennek a példái), tudomáypolitikai heroszok, akik kellő szakmai-morális integritással és médiaképes kiállással képviselik a tudomány ügyét, valamint a tudományos tematikára adaptált, népszerű és megszólító média-formátumok.

Természetesen mindez csak másodlagos az autonómia-elvet kellően és a mai világ realitárait figyelembe vevően végiggondolt tudomáypolitikai stratégiák alapos kidolgozása és bátor, következetes képviselete mellett. Hogy ez sikerülhet-e, az a reálhelyzetre adott választól függ. Hiszen, amint arra fentebb utaltam, lesz magyar tudományos kutatás holnap és holnapután is, a jelenlegit vélhetően meghaladó mértékű finánciális háttérrel, kutatói közreműködési igényel. Ezért a tudomáypolitikai jövőkép szempontjából a valódi kérdés az, hogy **az akadémiai tekintély újraépítését vagy az egyéni/kiscsoportos érdek-érvényesítést választja stratégiának a tudományos értelmiség?**

AJÁNLOTT IRODALOM:

BARENDT, Eric (2010): *Academic Freedom in the Law*. Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2010.

BILGRAMI, Akeel – COLE Jonathan R. (ed.) (2016): *Who's Afraide of Academic Freedom?*. Columbia University Press 2016.

CLARKE, Marie – HYDE, Abbey – DRENNAN, Jonathan. (2013) *'The changing role of academics and the rise of managerialism'* In: Barbara Kehm, Ulrich Teichler (eds). *The Academic Profession in Europe - New Tasks and New Challenges*. London: Springer.

DEEM, Rosemary (2017): *New Managerialism in Higher Education*. Encyclopedia of International Higher Education Systems and Institutions, p. 1-7.

FINDLOW, Sally (2008) *Accountability and innovation in higher education: a disabling tension?* *Studies in higher Education*. 33(3), 313-329.

GRIMM, Dieter (2007): *Wissenschaftsfreiheit vor neuen Grenzen?*. Göttinger Universitätsrede, Wallstein Verlag, 2007.

HOOD, Christopher. (1995) *The 'New Public Management' in the 1980s: variations on a theme*. *Accounting, Organizations and Society*. 20, p. 93-109.

JARVIS, Darryl S.L. (2014) *Regulating higher education: Quality assurance and neo-liberal managerialism in higher education — A critical introduction*. *Policy and Society* 33:3, p. 155-166.

LUESCHER-MAMASHELA, Thierry M. (2010) *From University Democratisation to Managerialism: The changing legitimation of university governance and the place of students*. *Tertiary Education and Management* 16:4, p. 259-283.

LYNCH, Kathleen – GRUMMELL, Bernie (2018): *New managerialism as an organisational form of neoliberalism*. In: Sowa, F., Staples, R., and Zapfel, S. (eds.) (2018) *The Transformation of Work in Welfare State Organizations: New Public Management and the Institutional Diffusion of Ideas* London: Routledge.

MARINI, Giulio, – REALE Emanuela: (2016) *How does collegiality survive managerially led universities? Evidence from a European Survey*. *European Journal of Higher Education* 6:2, p. 111-127.

MARTÍNEZ-GARCÍA, Inmaculada, M. – PADILLA-CARMONA, Teresa - ALASTOR Enrique. (2019) *Understanding governance at university: from management to leadership*. *Journal of Applied Research in Higher Education* 33:5.

MENAND, Louis (ed.) (1996): *The Future of Academic Freedom*. The University of Chicago Press 1996

- MILLER, Brian (2014) *Free to manage? A neo-liberal defence of academic freedom in British higher education*, Journal of Higher Education Policy and Management, 36:2, 143-154
- PINCOFFS, Edmund L.: (ed.) (1972) *The Concept of Academic Freedom TU at Austin*, 1972
- PLÉH, Csaba (2015): *A tudománpolitika és a menedzserek*. Századvég 20. évf. 77. sz. / 2015. p 61-76.
- POLLITT, C. (1993) *Managerialism and the public services* Oxford: Blackwell, 1993
- ROBBINS, Lionel Charles (1966): *Of Academic Freedom*. Oxford, Oxford University Press, 1966.
- RUSSEL, Conrad (1993): *Academic Freedom*. London. Routledge 1993.
- STEVENS, Robert (2005): *University to Uni*. London. Politico's 2005.
- TIGHT, Malcolm. (2014) *Collegiality and managerialism: a false dichotomy? Evidence from the higher education literature*. Tertiary Education and Management 20:4, p. 294-306.
- WASHBURN, Jennifer (2006): *University Inc*. New York, Basic Books 2006.
- WATERMEYER, Richard (2016) *Public intellectuals vs. new public management: the defeat of public engagement in higher education*. Studies in Higher Education 41:12, p. 2271-2285.
- WINTER, Richard. (2009) *Academic manager or managed academic? Academic identity schisms in higher education*. Journal of Higher Education Policy and Management 31:2, p. 121-131.